

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย ที่ผ่านมามีประเทศไทยเป็นประเทศผู้ผลิตและส่งออกข้าวรายใหญ่ของโลก มีส่วนแบ่งการตลาดร้อยละ 28.79 ของการส่งออกข้าวของโลก ปี 2553 และมีอัตราการขยายตัวร้อยละ 1.89 ทำรายได้ให้ประเทศกว่า 172,208 ล้านบาท สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2553) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2548/2549–2552/2553) ทั้งเนื้อที่ปลูกข้าวและผลผลิตมีแนวโน้มแปรปรวนขึ้นลง ในปี 2551/2552 เนื้อที่ลดลงเล็กน้อยเนื่องจากเกษตรกรบางส่วนในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางได้ปรับเปลี่ยนที่นาไปปลูกยางพารา และปาล์มน้ำมัน ส่งผลให้ผลผลิตลดลงเนื่องจากเนื้อที่ลดลงและผลกระทบจากภัยแล้งก่อนข้างรุนแรงในปี 2549/2550 และในปี 2552/2553 พบว่าเนื้อที่และผลผลิตเพิ่มขึ้นโดยเนื้อที่ปลูกข้าวที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากราคาข้าวในปี 2552 ก่อนข้างสูง ประกอบกับโครงการประกันรายได้เกษตรกรจากทางภาครัฐ จูงใจให้เกษตรกรขยายเนื้อที่ปลูกข้าว สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2553) นอกจากนี้ยังพบว่าในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา (ปี 2548/2549–2552/2553) ความต้องการใช้ภายในประเทศเพื่อการบริโภค ทำเมล็ดพันธุ์ อาหารสัตว์และอุตสาหกรรมแปรรูปอื่นๆ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากการเพิ่มของจำนวนประชากรในประเทศ จำนวนสัตว์และผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมอาหารอื่นๆ ส่งผลให้เกษตรกรตื่นตัวและหันมาผลิตข้าวเพิ่มขึ้น

ในอดีตมีการปลูกข้าวแบบพื้นบ้านที่มุ่งเป้าหมายเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เหลือบริโภคจึงขายหรือแลกเปลี่ยนถ้าจำเป็น หากไม่จำเป็นก็มักเก็บข้าวไว้ในยุ้งติดต่อกัน 4-5 ปี จุดเปลี่ยนที่สำคัญตามแนวความคิดการปฏิบัติเขียวที่ผ่านมามี คือ เปลี่ยนเป้าหมายการทำนาเพื่อบริโภคมาเป็นการทำนาเพื่อการค้า การปฏิบัติการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวต้องอาศัยเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาช่วย ดังนั้นในการทำนาจึงต้องมีการลงทุนสูงเป็นเงินทองโดยตรง มีการจัดการโดยมีระบบธุรกิจเป็นพื้นฐานรองรับและมีระบบเงินตราเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จ มุลนิธิข้าวไทย (2546) ผลพวงจากการปฏิบัติเขียว และแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1-8 ที่เน้นให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยว ปลูกพืชเพื่อการค้า นำพามาซึ่ง สิ่งอำนวยความสะดวกที่เกิดขึ้น นวัตกรรมที่เพิ่มผลผลิตให้กับเกษตรกร เช่น เครื่องจักรกลทางการเกษตร สารเคมีต่างๆ ที่ช่วยเร่งผลผลิต พันธุ์ข้าวที่

ด้านทานโรคและแมลง ให้ผลผลิตสูงและพันธุ์ข้าวที่ไม่ต้องการช่วงแสงยาวหรือรู้จักกันในนามข้าวนาปรัง ช่วงเวลาที่ผ่านมาทำให้ เกษตรกรมีความหวังที่จะได้รับผลผลิตและสามารถจำหน่ายได้มากขึ้น ในราคาที่สูงขึ้น แต่เกษตรกรลืมนึกถึงสิ่งที่ตามมาคือสารเคมีตกค้าง ดินเสื่อมคุณภาพ สุขภาพของเกษตรกรแย่ลง ราคาผลผลิตตกต่ำ เนื่องผลผลิตออกมาล้นตลาด พันธุ์ข้าวเฉพาะถิ่นสูญหายไป เกษตรกรเป็นหนี้ทั้งในระลอกะบบเพิ่มขึ้น เป็นต้น

อย่างไรก็ตามได้เป็นที่ประจักษ์ว่าเกษตรกรรายย่อยอยู่รอดโดยการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง การฟื้นฟูการเกษตรของเกษตรกรรายย่อยที่ผนวกองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะการผลิตที่ลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก ผสมผสานผนวกกับองค์ความรู้และนวัตกรรมใหม่ๆ เพื่อเกิดการพึ่งพาตนเองได้ในการผลิตข้าว เช่น การรวมกลุ่มเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน บุศรา และคณะ (2548) การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงโดยผ่านการเรียนรู้ ปฏิบัติจริง และคัดกรองส่วนที่เหมาะสมกับวิถีการดำรงชีพ Douthwaite (2002) เป็นต้น การดำรงชีวิตของชาวนาหรือเกษตรกรในชนบทได้เปลี่ยนไปจากที่แต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ไปสู่การผลิตแบบการค้ามากยิ่งขึ้น มณีมัย (2545) โดยพึ่งพาเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่มากขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการผลิต และองค์ความรู้ใหม่ๆ นำมาใช้ทดแทนแรงงานคนที่ขาดแคลน เกิดเป็นอาชีพใหม่ทางการเกษตร เช่น การรับจ้างทำนา เกิดการจ้างงานในภาคเกษตรกรรม เป็นต้น

ชุมชนบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ มีระยะทางห่างจากตัวจังหวัด 13 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบมีความอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร อดีตชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัด แต่ปัจจุบันกลับพบว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตในการประกอบอาชีพไป เข้ามารับจ้าง ในเมืองใหญ่นำเงินไปลงทุนในการผลิตข้าวและบางรายนำไปซื้อข้าวบริโภค เนื่องจากขาดเงินลงทุน ผลผลิตที่ได้ต่อปีไม่เพียงพอต่อการบริโภค ขาดแรงงานในการผลิต รวมถึงขาดการสืบทอดรูปแบบในการทำนาจากรุ่นสู่รุ่น คนในยุคหลังทำนาไม่เป็นจึงเป็นเหตุให้ต้องละทิ้งอาชีพทำนา หันมาประกอบอาชีพอื่นๆ ที่มีรายได้มั่นคงกว่า และนำเงินที่ได้ไปจ้างแรงงานในการผลิตข้าว บางรายให้เช่าที่ทำกินหรือใช้วิธีการทำนาแบ่งข้าว มากไปกว่านั้นคือการปล่อยที่ดินให้เป็นที่รกร้าง เกษตรกรที่ยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนใหญ่มีอายุเฉลี่ย 54 ปีขึ้นไป เกษตรกรไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามอีกด้านหนึ่งก็ยังพบว่า เกษตรกรมีการผลิตข้าวและผลผลิตข้าวยังเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปีส่วนที่เหลือไว้ขาย และเกษตรกรมีการปรับตัวต่อความผันผวนทางเศรษฐกิจ โดยการพัฒนาอาชีพเสริมเพื่อจุนเจือครอบครัวให้เพียงพอต่อการใช้ชีวิตและให้การศึกษาที่ดีกับบุตรหลาน ตลอดจนการใช้ชีวิตอย่างมีภูมิรู้ ภูมิคุ้มกัน ผ่านการถ่อมเกลตาทางสังคมอย่างดี โดยใช้วิธีการปลูกข้าวแบบดั้งเดิมใช้ภูมิปัญญาผสมผสาน การนำเอาความหลากหลายทางชีวภาพ

ผสมผสานในระบบการผลิต ที่มีการหมุนเวียนธาตุอาหาร ความเชื่อมโยงของห่วงโซ่อาหารโดยใช้ องค์ความรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน

การผลิตข้าวพื้นที่น่าน้ำฝนต้องอาศัยสภาพด้านกายภาพที่เอื้อต่อการผลิต อย่างไรก็ตามช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมากระแสการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพอากาศที่มีความแปรปรวน เช่น แห้งแล้ง ฝนตก น้ำท่วม เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรที่ผลิตข้าวในเขตพื้นที่อาศัยน้ำฝน ในการศึกษา แนวทางการฟื้นฟูการทำน่าน้ำฝนแบบใช้ปัจจัยการผลิตต่ำ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาระบบการ ทำนาที่ลดปัจจัยการผลิตจากภายนอก วิเคราะห์การปรับตัวของเกษตรกรรายย่อย โดยการใช้องค์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกษตรกรได้ปรับใช้ในการฟื้นฟูการทำนา ตลอดจนแนวทางการขยายผลและการ ฟื้นฟูการทำน่าน้ำฝนที่นำไปสู่ความยั่งยืนที่ผนวกภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสามารถพึ่งตนเองได้ภายใต้ สภาวะที่มีความผันผวนด้านสภาพอากาศและเศรษฐกิจ

1.2 วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาระบบการทำนาที่ลดปัจจัยการผลิตจากภายนอก ของชุมชนบ้านเขว้า อำเภอบ้าน เขว้า จังหวัดชัยภูมิ
2. เพื่อวิเคราะห์การปรับตัวของเกษตรกรรายย่อยที่ลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอกใน ระบบการทำนา อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
3. เพื่อศึกษาโอกาสการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำน่าน้ำฝนอำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

1.3 ประโยชน์ที่จะได้รับจากงานวิจัย

ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คาดหวังผลต่อการวิจัยและพัฒนาการเกษตรยั่งยืนของ เกษตรกรรายย่อยโดยเฉพาะการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรรายย่อยในปัจจุบัน ผลตอบแทน ที่ได้รับจากการปรับเปลี่ยน รวมไปถึงแนวทางการส่งเสริมการเกษตร องค์ความรู้ เทคโนโลยีที่ชาวนาต้องการในปัจจุบัน และแนวทางในการขยายผลองค์ความรู้การทำนาในอนาคต

1.4 สมมติฐานในงานวิจัย

การปรับตัวของเกษตรกรรายย่อย โดยการลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอก และองค์ ความรู้จากภายนอก สามารถทำให้เกษตรกรลดต้นทุนการผลิตได้

1.5 นิยามศัพท์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และ ความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน (เช่น การลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก วิธีการปฏิบัติในการ ทำนา เป็นต้น) รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

รูปแบบการทำนา หมายถึง รูปแบบขั้นตอนในการทำนาของเกษตรกรผู้ทำนาในเขตพื้นที่ ชุมชนบ้านเขว้า หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านเขว้า อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ทั้งนี้ใช้รูปแบบการทำนา แบบสมัยใหม่และแบบใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นตัวช่วย

การปรับตัวของเกษตรกร หมายถึง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวของเกษตรกรเอง กับสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยกระทำกรอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่รับทวนความ ผิดปกติ เพื่อตอบสนองความต้องการและความอยู่รอดของตัวเอง

น่าน้ำฝน หมายถึง นาที่พึ่งพาน้ำฝนเป็นหลักโดยพื้นที่น่าน้ำขังไม่เกิน 50 เซนติเมตร มีคัน นาเพื่อเก็บกักน้ำ หรือนาที่ใช้น้ำฝนในกระบวนการผลิตข้าวตลอดฤดูกาลผลิต โดยการกักเก็บน้ำฝน ในรูปแบบของสระน้ำ

1.6 ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงการฟื้นฟูการทำน่าน้ำฝนแบบใช้ปัจจัยการผลิตต่ำ ซึ่ง ศึกษาถึงรูปแบบการทำนา การปรับตัวของเกษตรกร รวมไปถึงเป็นแนวทางการขยายผลและฟื้นฟู การทำนา โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีขอบเขตในการศึกษา 3 ด้าน ดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ศึกษากระบวนการผลิตในการทำนา ระบบการจัดการการผลิต (ดิน ธาตุอาหาร ปุ๋ย น้ำ) วิธีการและเครื่องมือในการปลูก ตลอดจน เทคโนโลยีการผลิตที่ใช้ในการดำเนินการตั้งแต่การผลิต ถึงเก็บเกี่ยว และแปรรูปผลผลิต

- ศึกษาการปรับตัวของเกษตรกรที่มีต่อสภาพการทำนาในอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน เพื่อความ อยู่รอดของครอบครัวเกษตรกร นวัตกรรม องค์ความรู้ ต้นทุนและผลตอบแทนที่ได้รับจากการ ปรับเปลี่ยนการผลิต

- ศึกษาแนวทางการขยายผลองค์ความรู้การทำน่าน้ำฝนโดยเน้นการลดปัจจัยการ ผลิตจากภายนอก

ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา

ชุมชนบ้านเขว้า หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านเขว้า อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาเป็นเกษตรกรรายย่อยที่ปลูกข้าววนาน้ำฝนและขึ้นทะเบียนกลุ่มเกษตรกร บ้านเขว้าหมู่ 1 จำนวน 50 ราย ตลอดจนผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และแกนนำกลุ่มเกษตรกร